

կընթանայ մեր ամենարագ շոգեկառաց մէկ ժամուան մէջ կարած ուղւոյն: Հետևարար, անցելոյն հաստատական փորձերով կրնանք հետևցրելն որ նմանօրինակ օգբերութի մը կրկնութիւնն չէ կարող փոքրիկ անգամ վընաս հասցընել մեր երկրացնոսին:

« Ստոյգ է՝ որ բաց ՚ի այն փոքրիկ մարմններէն՝ որոց հետ ընդհարումն ունեցաւ Երկրիս 1866ին նոյնմերի մէջ, նոյն մարմնոց թաւաման շրջանակի ընթացից վրայ կը գտնուի նաև վերոյիշեալ Տեմպել գիսաւորն (1866ին երևցածն). բայց այս վերջին տարեթուիս մէջ այդ գիսաւորն երկու ամիս վերջը կարեց Երկրիս շրջանակը, այսինքն 1867ին յունուարի մէջ, երբ Երկիրս արդէն քանի մը միլիոն հազարամետր հեռացած էր երկու շրջանակաց զիրար հասանող կէտէն. իսկ 1899ին՝ երբ վերոյիշեալ գիսաւորն երկու շրջանակաց (Երկրիս և Տեմպելի) հասանող հասարակաց կէտին վրայ հասնի, Երկիրս դեռ աւելի հեռացած պիտի գտնուի՝ քան որչափ գտնուեր էր 1866ին մէջ:

« Սակայն համարելով որ՝ սպառաչային մէջ գէթ անգամ մի՛ Երկրիս և Գիսաւորն իրարու հանդիպին՝ երկու շրջանակաց հասման հասարակաց կէտին վրայ, որով և ընդհաւրումն ունենան, այսու հանդերձ՝ մեր գիսաւորաց վրայ ունեցած գիտութեամբ՝ կը կարծենք որ ահաւոր հետևանքներ յառաջ չգան, գէթ Երկրիս ամբողջութեան վրայ մըտածելով: Վասն զի շատ հաւանական է որ գիսաւորն այ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ փոքրիկ մարմիններէ բաղկացեալ կեդրոնական խումբ մի, որք աւելի խիտ կերպով իրարու հետ շաղկապուած են և քան զամպամածն կազմող փոքրիկ մարմիններն աւելի մեծկակ են: Հետևարար, որ և իցէ ժամանակ, եթէ մենք գիսաւորի մը խտացեալ մասին հետ ընդհարումն ունենանք, ուրիշ բան պիտի չի հետևի՝ բայց եթէ մթնոլորտի մէջ բարձրէն թռչող սաստեղաց գեղեցիկ տեսարանին տեղ՝ պիտի տեսնենք բազմաթիւ երկնաքարեր, որք Երկրիս մօտէն անցնելով՝ մասամբ մի անձրեւանման պիտի թափափին Երկրիս վրայ, որք զուցէ թէ առանձինն գաւառներու մէջ յառաջ բերեն աւերմունք և հրդեհներ, ինչպէս որ ամենաբիշ անգամ անցելոյն մէջ տեղի ունեցեր է: Այդ աւերաժք և հրդեհներ զուցէ այնքան փնասու պատճառք չլինին, քան որչափ տարուէ տարի երկրիս վըրայ երևցած փոթորիկը և աղիտարբեր թաթառք և ողորմունք:— Աւտի բնաւ պատճառ չկայ՝ որ բովանդակ մարդկութիւնն այդ բանին համար տարիներով կասկածանաց և ահուգողի մէջ ապրի »:

Ինչպէս ՚ի սկզբանէ ըսինք՝ դարձեալ կը կրկնենք. իրաւ է՝ որ աշխարհիս վերջը պիտի հասնի, բայց ոչ ոք կարող պիտի լինի որոշել նորա ժամանակը... զուցէ վաղ... զուցէ հազարամեր դարերէ վերջը: Պետրոս Առաքելոյն խօսքերն են (Թուղթ Բ. Գլ. Գ. 10, 13). Բայց Աստուծոյ որը պիտի գայ գողի նման, երբ երկինք տաքստով անցնին, և բնութիւնը կրակով այրուելով լուծուի, և թէ երկրիս վրայ եղած բաները... Եւ երբոր այս ամէն բաներն այսպէս լուծուին... Նոր Երկնքի և Նոր Երկրի՝ աւետեաց համաձայն՝ կը սպասենք, որոց մէջ արգասութիւնն կը բնակի »:

Երկնային մարմնոյ մի յանակնկալ տեսնող զափառութիւնն՝ կրնայ իւր անկման ժամանակ՝ գահավիժել զմեզ յաւիտեանական սահմանաց գերասահման անշուշտեան մէջ:

Գուցէ Հերակլեսի Համաստեղութիւնն, որ զմեզ առ ինքն կը քարէ իւր կեդրոնածիգ զօրութեամբ, բռնաբատէ մեր արեւային դրութիւնը իրեն երկնային սահմանաց մէջ թափառելու:

Աւելի ևս հաւանական է՝ որ երկիրս շինի. արևն իւր լոյսն ու ջերմութիւնը կորսնցընէ. դաշարութիւնն անհետանայ երկրիս երեսէն, շքանան մարդիկ և կենդանիք, և մշտնջենաւոր ձիւնն ու սառն ամէն բան շրջապատէ. և երկրագունեսս՝ անհուն գերզմանի նման՝ թափառական լուռուժու շրջի անծիւր անվայրափակ տարածութեան մէջ, մինչև որ ուրիշ սաստեղ մի շրջանէն ձգուելով առ նա՝ դարձեալ շերմանայ և հրաբորբոք վիճակի դառնայ՝ իւր նախկին օրերուն պէս, դարձեալ նորա պաղած երեք զարդարեն բոյքը և կենդանիք, դարձեալ նորա վրան Աստուած մարդը կամ բանաւոր էակ մի ստեղծագործէ, և դարձեալ սկսին բուրմունք և սէր և արտասուք:

***

ԲԱՆՏՏՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻ

ՄԱՐ ԱՐԱՍԱՅ ԳԻՒՏԻՆ ՄԱՍԻՆ

Մը Աքոսայ Կազեդոնայ Ժամանակագրութեան ասորի բնագրին հատակագրութեան պիտան՝ օրուան խնդիրն է ներկայացուցիչ հայազէտ և հայազգի բանասիրաց մէջ, և այնքան

Չե՞րմ կերպով՝ որ նոյն գիւտին երկու շաբաթ յառաջ հրատարակութիւնն անգամ, ինչպէս կ'երևի, ոմանց ղիւրազգածութիւնը վերաուերեր է... Կարելի՛ էր արդեօք՝ ապշեցուցիչ լինելու չափ՝ անակնկալ գիւտի մ'առջեւ անտարբեր մնալ. և մի՞թէ չճնենար մարդ երբեմն այնպիսի բուռն զգացումներ, զորս անկարելի է ծածկել կամ գոպել, որք զիմաց վերայ կը փայլին, և ակամայ գոգցես զուրս կը թռչին զրէն և բերնէն:

Մը Աբուսայ ասորի բնազդին գիտն, ինչպէս ինքնին կը խոստովանի պրոֆ. Ա. Կարելեր, իրեն յի պատկանի՞ր՝ այլ Նօ (Nau) երիցուն. հետևարար չէր կարող նա, կարծեմ, ո՛ր և է պահանջ մ'ունենալ՝ հրապարակ չի հանելու զայն, միևն. ինքը գրե, քանի որ նոյն իսկ յարգելի Ուսուցչապետն պատշաճ է տեսնը հաղորդել իսկ և իսկ այդ լուրը իւր ծանօթից և բարեկամաց. և անշուշտ կը նստասեսեր իսկ՝ թէ նորա ևս կարող էին հաղորդել նոյնը իրենց բարեկամաց, և այսպէս կրնար այն հրապարակելն ժամանակէն յառաջ: Ի՞նչ զարմանք ապա, եթէ այս կամ այն կերպով Բուփֆօլի իմբացրութիւնն ընդունելով այդպիսի մեծ գիւտի մ'աւետիսը, պատշաճ համարեր է հաղորդել զայն իր ընթերցողաց*, անցած տարու ղեկանմերի թերթին մէջ հրատարակելով մեր ազնիւ թղթակցին պր. Կ. Յ. Քասմաջեանի, — որուն կը յայտնենք հրապարակաւ մեր անկեղծ շնորհակալութիւնքը, — գրութեան այն մասը, որ գիւտին մասնաամանութիւնը կը բովանդակէր, մասնացոյց ընելով մեր ընթերցողաց վաղ իսկ Հանրէ-Ուսուցչական ընկերութեան պիտի պատուէր յարգելի Ուսուցչապետն, հետզհետէ հրատարակելով նոյն թերթին մէջ իւր անամասիրութիւնները:

Պէտք է գիտել զարձեալ, թէ Բուփֆօլի իւր յառեղատով պարզաբար հրատարակեց միայն այն ուրախալի գիւտը, ասանց

մանրամասնութեանց իջնելու և որոշ եղբակացութեան մի յանգելու, ինչպէս տեսն ընթերցողք: Միակայն, որչափ այլ զիս անորոշ և անստոյգ լինէր այն, անհնար էր թէ սաստիկ խանդով և զգացմամբ չի վառը լսողները, ևս աւելի նոյն լուրը գրողը և հրատարակողը. բայց զի միև կողմանէ պէտք չէր բոլորովին ձեռքէ թողուլ այն գգուշաւոր և երկիւղած շրջանայեցութիւնը, որ կը պահանջուի այսպիսի լուրերու հաստատու միջոց, այն սպառնաու ևս հարկ համարեր է թերթին իմբացրութիւնն երիցս կրկնել որոշակի. « Զոր (այդ լուրը) մենք ևս ամենայն վերապահութեամբ կը հրատարակենք թերթին մէջ, քանի որ աւելի որոշ և ստոյգ տեղեկութիւններ չենք ստացած ». ուրիշ տեղ. « Եթէ յիրաւի ստոյգ է այդ լուրն », և թէ, « Այն միջոց միայն պիտի կարենանք հաստատել ստուղիւ այս բոլորը, երբ քննուի և զրական փաստերով ապացուցուի » և այլն: Արդ, յետ այսպիսի բացայայտ խօսքերու, բնաւ չէ կարելի բացատրել թէ ի՞նչ կերպով վերոյիշեալ թերթի յարգող իմբացրութիւնն այն աստիճան այլայլեր է, որ կամ չէ տեսած և ընթերցած մեր խօսքերը, և կամ ըստ կամս մեկներ և հակըցեր է, իւր բոլոր ուշը և ուժը զարձանելով մի քանի միջանկեալ բանից և բացատրութեանց վերայ. և իբր խիստ puriste մի՛ անաչառ քննութեան ենթարկելով, մեր խօսքերը, զիմիպիտի մի պէս տարբարւածելով զայնս, և այն պարզ խօսքերու միջէն նոր Միսիայի ակնկալութիւններ և չգիտեմ ուրիշ ի՞նչ բաներ զուրս հանելով. այդ կերպ վարումն ակամայ յիշել կու տայ մեզ լատին քերթողին այն սողը՝ որ կ'ըսէ. Tantæne animis cælestibus iræ!

Սոյն առթիւ թերեւ հետաքրքրական լինի ընթերցողաց մեր հետևեալ տալիք տեղեկութիւն: Շատ տարիներ յառաջ (յամին 1849) ազգային բանասիրաց մէջ մեծ շառայ հանեց նոյնպէս Մը Աբուսայ անունն, իբր թէ Միկագետաց ասորի վանքերէ միայն մէջ գտնուեր լինի նորա բնագիրն, ինչպէս կը պատմէ Միկատի զ. Տիգրասեան իւր Հայեի

* Մեր հրատարակած սոյն լուրը արտատարւած էր զտունէք Մշակի 150, Նոր Գարտի 226 Արձագանքի 149 Թուոցն մէջ, և առև ՐУССКІЯ ВѢДОМОСТІ Երազրէն Ի Թիւն 351: (1896):

բորձոց և ուշադրութեանց (էջ 74) հետաքրքրական գրուածքին մէջ հետեւեալ կերպով. « Տակաւին առ աշխատութեան մէջն էր (յիշեալ վարդապետն), Ասորոց Չէյթուն արքեպիսկոպոսը իմացուց իրեն. « Եթէ ինչ-զրածդ ՄԱՐԻՖԱՍ ԿԱՏԻՆԱՅ անուն Հայոց պատմութեան գիրքն է, ահա Շերեփանու Մատան գիտը կայ, և տեսած եմ ասորի գրով և յեզուով գրուած. կ'ուզես նե՛ մարդ խրկէ բերել տոր »: Առ լուրը առածին պէս՝ գրեց իմացուց Պոլիս, և անկէ գերապատի Յովհաննէս Տատեան պէյը շատ ծախք բնելով իրեն յատուկ մարդը Չրանեան հանի թովմաս աղայն յատուկ գրեթով նստեց եկաւ վարդապետին քով Տիպարպէքիը, որ երթան յիշեալ գիրքը բերեն: Երբոր 30 ժամ հետո գնացին խնդրեցին գիրքը՝ յայտնի չեղաւ. ասոր համար րոյոր Ասորեստանու վանորայքը և եկեղեցիները և հին գրաւանները այժմեայ Եազուպ արքայան կաթողիկոսին հրամանաւ և գրով և թարգման վարդապետով շրջեցաւ յիշեալ վարդապետը (1849) յԱսորեստան, բազում նեղութեամբ և շատ ծախքեր ընելով, և վերջապէս չգրանուեցաւ »:

Մական, ի վերջոյ գտնուելով այդ գիրքըն* Բերիոյ կողմերը, ինչպէս կը կարդանք նոյն ժամանակի (1849-50) մեր վարդապետաներէ միոյն ուղղուած լուսերակայ մէկ նամակին մէջ, և քննելով զայն ձեռնհաս անձինք՝ տեսեր են թէ միակարգ և շարունակաբար պատմութիւն մի չէր, այլ քաղուածոյ ժամանակագրութիւն մի Ասորոց և Արաբաց յորում շատ սակաւ յիշատակութիւն կայր մեր ազգին. և յիշեալ նամակագիրն կարծիք իսկ կը յայտնէ այն տեղ, թէ Մար Աբասէն ևս զուցէ հատուածներ գտնուին նոյն գրքին մէջ, որ և շատ յարզի և իր սրբազան մատեան կը նկատուի եզրեր յայր Ասորոց, հնագիր և հազուադիս ձեռագիր մի լինելով այն, ինչպէս կը վկայէ նաև նոյն ժամանակի Ասորոց կաթողիկոսին նամակն:

* Որ ոչ թէ Մար Աբասայ՝ այլ Արաբաբարաձի պատմագրութեանն է եղեր:

Այդ Մար Աբաս Կատինայի կարծուած գրոց այն մասերը, որոնք սերտ յարբնութիւն ունէին խորենացուց պատմութեան հետ, Յովհաննէս ամիրայ Տատեանն թարգմանել տուեր է, ընդ հակողութեամբ մեր Հ. Ա. նանիս պ. Ղեղաւեսին, և ուղարկեր է առ Գեր. Հ. Ղեղաճ վ. Ալիշան, զոր գրած և պահած ունէր ի շարս իւր Հայաբուններուն: Ոչին առթիւ բաղդատելով զայնս Գրեգոր Աբուֆարանի կամ Բարհեբրէոսի՝ Պատմ. Հարաւորութեանց գրքին հետ, մեր ունեցած թարգմանութեան Ա և Բ գլուխները բաւական համեմատ գտաւք, յի հաշուելով ինչ ինչ յաւելումներ և կարգի փոփոխութիւններ: Մայն երկու գլխոց մէջ կը գտնուի ջրհեղեղի պատմութիւնն, երկրիս բաժանումն Նոյի որդոց մէջ, և նոցա սերունդքն: Գլուխն, որ կը սկսի « Վասն քաղղեութեան ասոն Արիւկան և Աղեւանորտ փիլիսոփայք Երբայեցուց » և այլն, քաղուածոյ է՝ կէս մի ի Քրեյնկըն Էւսեբիոսի և կէս մի Աբուֆարանի յիշեալ գրքն, որ կրնայ բնութիւն թէ գրեթէ կրկնութիւն և բացառութիւն մ'է առաջին գլուխներուն ինչ ինչ մասաներուն, որ հապիւ թէ մէկ էջ տեղ կը գրաւէ: Յետոյ նիւթը փոխուելով, կը գտնենք Դարայի Յովհաննէս՝ եպիսկոպոսի Յաղագ

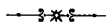
1. Գրեգոր Բարհեբրէոս կամ Աբուֆարան՝ ասորի մատենագիր կամ ժամանակագիր մ'է, Քրիստոսի 1226 թուականին ծնած Մելիտինէ քաղաքին մէջ, որ յետոյ եկեղեցական վիճակ ընտրելով իրեն, եպիսկոպոս և Մաքրան կամ նախաթոս արեւելքի (Primas orientis) ընտրուեցաւ: Իւր քաղմաթիւ թուաբանական, աստղաբանական և պատմական գրութեանց մէջ նշանակալը են. յաւանակագրութիւնն արարացի կամ Պատմադրիան կարստոսքեանց, լիանակագրութիւնն ասորի, Մելիտոսքեան Էւլիդեան, Տաքը, և այլն:

2. Մայն անձին նկատմամբ այլևայլ կարծիք կան գտնուած մէջ, թէ արդեօք որ շարուն մէջ ապրեր և ծաղկեր է. սակայն հաւանական է, ինչպէս կ'ըսէ Ասեսմանի իւր Արեւելեան մատենադարան (Հատ. Բ, էջ 118) գրքին մէջ, թէ ոչ յառաջ է քան 700 թուականը Քրիստոսի և ոչ յետոյ քան 850: Իւր գլխաւոր գրութեանք են, Յաղագս յարտքեան մարմնոց (Դ զիրք), Յաղագս երկնաշոր և եկեղեցական Պասակարգութեանց (Բ զիրք), Յաղագս քահանայութեան (Դ զիրք), և այլն:

Կանաչ-Բլան ճառերէն փորձիկ մաս մի, որ մէկ ու կէս էջ կը գրաւէ, և կը սկսի. « Անհար է մարդկային բնութեան նմանել Աստուծոյ, կամ վերաբերելոցն առ նա » և այլն: Բայց յանկարծ կիսկատար թողոյով նառը, կ'անցնի դարձել նախորդ պատմութեան, աշտարակաշինութիւն և Ներքովի գործերը պատմելով՝ մինչև իրեն թագաւորելը. և այս անցքս հետեւեալ խօսքերով կ'ընէ. « Եւ մարդ չէ արժան առնուլ յանձնէ (զքահանայութիւն), այլ որ կոչեցեալ է յԱստուծոյ որպէս զԱհարոն. եթէ... Արքիդոդոս² ի զրոց սկզբան բանից առաջնոց: Էր այր երիտասարդ ամբարտաւան, որոյ անուն Նապուտոր, որ է թոռն Քամայ » և այլն: Այս վերջին հատուածիս այն մասն, յորում կը պատմուի աշտարակին կործանումն և լեզուաց խառնակութիւնն, գրեթէ՝ բառ առ բառ առնուած է Աղեքսանդր Բագմալիսի պատմութեանէն՝ որ կը գտնուի Եւսեբիոսի Քրոնիկոնին մէջ³: Այսուհետև նոր գլուխ մի կը սկսի հետեւեալ խօսքերով. « Հինգ ամ թագաւորեաց Տիբերիոս⁴, և ոչ կամէր կաշիլ թագաւոր, մինչև պատկեաց զնա Յուստիանոս » և այլն, որ Ալուլֆարաճի⁵ և Միքայէլ Ասորոյ⁶ նոյն ժամանակներու պատմութեանց քաղաածոյ մ'է, ինչ որ կրցայ եզրակացնել՝ վեր ի վերոյ ըրած բաղկատութեամբ մի: Յետոյ կը յաջորդէ վերջին գլուխ մի, որոյ լուսանցքին վերայ գրուած է « Վերջին թերթ մատենին ». որ Քրիստոսի ծննդեանէն և Արգարու պատմութեանէն

սկսելով կը շարունակէ յաջորդաբար մինչև Ս. Արիստակիսի մահը: Այս հատուած՝ որ երկու էջ կը գրուէ՝ ամբողջովին Հայոց պատմութեան կը վերաբերի, և կարծես թէ Խորենացոյ համառօտութիւնն է. զի շատ տեղ գրեթէ բառ առ բառ կը համահայնին երկուքն իրարու, բաց ի անուանքէն, որոնք շատ փոփոխութիւն կրեր են ասորոյն մէջ: Ամենէն վերջը կը գտնուի ցանկ մի հայ կաթողիկոսներու, հանդերձ իրենց հայրապետութեան տարիներով, հետեւեալ խորագրու. « Աշուանք հայրապետացն Հայոց, որք կացին յաթու քահանայապետութեան ». և կը սկսի Գրիգոր Լուսաորէն մինչև Սիրոն կաթողիկոսը (767-775), որ է՝ ութերորդ գարու երկրորդ կիսուն. ապա ուրեմն այդ ցանկի՝ հետեւաբար և նախորդ պատմութեան՝ զրոյն կամ համառօտոցն պէտք է սպրած լինի Ը-թ գարուն մէջ, գրեթէ չորս գար յառաջ քան Արուլֆարաճ:

Խ .

ՍՈՒՐԸԱՆԻՒԱԿ ԲԱՐՄԱՎԻՊԻ

Հ Ա Ր Ց Մ Ո Ւ Ն Գ

1. Այսարհաբարի եւ գրաբարի խնդիր.

Ներկայապէս գրեթէ բոլորովին անմնամ թողուած է մեր գրաբար լեզու, եւ թերես շատ տարի չանցնի՝ այս կերպով ի սպառ անգործաժակամ դառնայ. մինչ, ընդհակառակն, կը տեսնենք՝ որ աշխարհաբար լեզու տարուէ տարի կ'ընդարձակէ իւր ասպարէզը, կը մշակուի գրագետներէ, նորանոր՝ բարձր եւ ժողովրդական գրքեր ի լոյս կ'ընծայէ: Արդ կը հարցուի.

ա. Պէտք է այսպէս բոլորովին անմնամ թողուլ գրաբար լեզուն, որով մատենագրեցին եւ այնչափ ճիգն եւ քրտինք թափեցին մեր մակաճարք, գրեթէ անընդհատ տասնեւեր

1. Այս տեղ ծանօթութիւն մի կայ Քարգմանութեան օրինակին մէջ. « Յայս վայր գրեալ էր ի լուսանցս իջի պատմութեան »:
 2. Լուսանցքին վերայ գրուած էր. « Արքավուզիտ ստէ. Նաբուրոթ թոռն Քամայ հրաման արար մի երկրպագել Աստուծոյ »:
 3. Եւսեբ. Քրոնիկոն. Ա հատոր. էջ 39-40:
 4. Ա՝ բեւեղանացի կայսր Բ Տիբերիոսն է (578-582). սորա ժամանակեց պարսիկ թագաւորներն են, նախ՝ Խոսրով մեծն (531-579), որ կը յիշուի ներկայ գրութեան մէջ, և նորա որդին՝ Որմիշ Գ (579-589):
 5. Ալուլֆարաճ. Ասորի ժամանակագրութիւն, կամ Պատմ. Հայաստանեանց, յէջ 85-88:
 6. Միք. ասորոյ ժամանակագրութիւն, ապ. Ներուսարէմ, յէջ 295-299: